

ДІАЛОГІЧНА СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ

В.Ю. Даренський

Будь-який аналіз соціальної реальності стикається з низкою труднощів, головною з яких є специфіка такого предмету осмислення, як людська особистість. Феномен особистості онтологічно припускає принцип саморозвитку — наявність *моменту недетермінованості* будь-яким об'єктивним станом та всією сукупністю факторів його наявного буття. В іншому випадку є неминучим редукціоністське розуміння особистості, що припускає тотальну детермінованість людського буття (природними та соціо-культурними чинниками). Визнання онтологічно незмінного фактору свободи (як позитивної індетермінованості) породжує ряд труднощів.

У цьому контексті вельми характерним є антиномічне рішення проблеми співвідношення свободи та необхідності як сутнісних параметрів буття людини, запропоноване І. Кантом. Розводячи ці параметри на принципово різні онтологічні рівні — умоосязний та феноменальний відповідно, — Кант сформулював певну *межу*, котра ініціює подальше осмислення цієї проблеми. Адже насправді тут, з нашої точки зору, прихована проблема пошуку такої онтології, яка пояснила б необхідну «співприсутність» у людському бутті обох названих параметрів. Оскільки вибір такої онтології має світоглядний характер, то завжди будуть існувати і її різні варіанти, що є предметом теоретичного обґрунтування.

В даному контексті ключове значення має проблема міжособистісної взаємодії та внутрішньо-особистісного розвитку як основ соціальності, оскільки цим процесам завжди необхідно притаманний момент свободи (як позитивної індетермінованості). Дійсно, тривіальні визна-

чення на кшталт «діалектика свободи та необхідності», «діалектика особистості та суспільства», «діалектика Я та Іншого» тощо — самі по собі скоріше приховують проблему, створюючи ілюзію пояснення, ніж вирішують її. Суть проблеми полягає в тому, що діалектичне розуміння виходить з презумпції наявності універсальної та необхідної закономірності всіх явищ, яка відображується в формі універсальної системи діалектичних категорій. Однак в рамках такої системи адекватно описується лише кінцевий, завершальний, загальнозначущий зміст унікальних міжособистісних взаємодій та внутрішньо-особистісних процесів, але сама їхня унікальність, їхнє конкретне наявне буття виявляється витлумаченим в якості випадкової емпіричної форми. Так діє принцип, свого часу сформульований Е.В. Ільєнковим наступним чином:

Історичний процес розвитку конкретного цілого, зрозумілий у його сутності, котра виражається саме «логічним розвитком», не співпадає з тією картиною, яка дана на поверхні явищ, що є відкритою теоретично неозброєному оку. «Сутність» та «явище» співпадають тут лише діалектично, лише за допомогою протиріччя [4, с. 294].

Утім, сутність міжособистісних взаємодій та внутрішньо-особистісних процесів полягає саме в тому, що їхній наявно-унікальний зміст не може бути редукований до «поверхні явищ», оскільки він не тільки має здатність до саморозвитку та позитивної індетермінованості, але, більше того, саме він і є *джерелом* такого типу розвитку, по відношенню до якого будь-які всезагальні закономірності виявляються лише «межею» та свого роду «ентелехією», котра може і не бути реалізованою. Їхня реалізація завжди є лише *можливою*, але ніколи не є гарантованою — саме в цьому аспекті свобода як сутнісна основа особистісного буття виступає в формі логічного парадоксу. Опосередкування універсальних закономірностей соціального буття унікальністю особистісного становлення та міжособистісних взаємодій потребує для свого розуміння особливої соціальної онтології, котра є специфічною саме для цієї сфери.

В якості такої специфічної соціальної онтології може розглядатися онтологія діалогу, заснована на моделі «Я»-«Ти»-відношень, яка була концептуалізована у «філософії діалогу» — одному з найбільш значущих напрямків у філософії ХХ століття. Феномен діалогу був одним із найспецифічніших відкриттів філософії ХХ століття. Становлення «діалогу» як неklasичної категорії філософії і гуманітарних наук спричинене цивілізаційною і антропологічною кризою ХХ століття, зокрема, кризою «метаоповідей» (*meta-recits*) (Ж. Ліотар), які

мають забезпечувати базове взаємопорозуміння людей. Поява принципових відмінностей у базових ціннісно-світоглядних орієнтаціях різних соціальних груп, що відбувається у посттрадиційній цивілізації, стає потужним конфліктогенним чинником як на рівні міжособистісної, так і міжгрупової взаємодії. Отже, концепт «діалог» із самого початку виникає як проблемне поняття, яке разом з тим має імперативний і ціннісно навантажений характер, який, у свою чергу, підводить його до статусу неklasичної філософської категорії. Сам феномен суб'єктності людини («Я») у «філософії діалогу» трактується не в співвіднесеності з тотальністю інобуття як такого («не-я»); і не у співвіднесеності з досуб'єктними реальностями в самій людині (психоаналіз, марксизм, структуралізм тощо), але у співвіднесеності з іншою суб'єктністю як такою, з Іншим, з Ти в абсолютному сенсі цих слів. Класики «філософії діалогу» (М. Бубер, М. Бахтін, Ф. Ебнер, Ф. Розенцвайг, Г. Марсель, Е. Левінас, Г. Батищев та ін.) конституювали діалог як специфічний предмет філософської рефлексії. В сучасній українській філософії і гуманітарних науках дослідження діалогу як способу буттєвої самореалізації особистості тільки розпочинається. Серед сучасних найбільш інноваційних вітчизняних робіт з цієї проблеми слід назвати, насамперед, публікації В.А. Малахова, К.Б. Сігова, О.С. Філоненка (онтологічні, моральнісні і філософсько-антропологічні аспекти діалогічних процесів); В.Г. Табачковського, Є.І. Андроса і С.В. Овчаренко (філософсько-культурологічні аспекти); Л.В. Озадовської, М.Ю. Савельєвої, І.Я. Матковської (науково-методологічні та епістемологічні аспекти); Г.О. Балла, Г.В. Дьяконова, Н.В. Сапригіної (психолінгвістичні аспекти). Кілька вітчизняних авторів спеціально розробляли поняття «соціального діалогу» (див.: [1]).

Разом з тим, залишається не розробленою проблематика соціально-філософського виміру діалогічних відносин як певної «протоструктури» соціального буття. Отже, метою даної статті є визначення сутнісних параметрів і закономірностей діалогічної структури соціального буття.

Діалог як соціально-філософська категорія означає специфічний режим взаємодії соціальних суб'єктів, що характеризується наступними сутнісними ознаками:

- (1) свідома і взаємна спрямованість комунікативної дії одного соціального суб'єкта на реакцію іншого (інших);
- (2) взаємно зрозуміла дискурсивна артикульованість взаємодії соціальних суб'єктів у різноманітних знаково-символічних формах;

- (3) наявність відтворюваного зворотнього зв'язку у цій взаємодії;
- (4) взаємне визнання «позитивної інакшості» і самоцінності позиції іншого суб'єкта взаємодії, що вимагає толерантного ставлення;
- (5) наявність (у тому числі, неусвідомлювана) спільного ціннісно-смыслового і діяльнісного контексту взаємодії, який опосередковує специфічність позицій різних суб'єктів;
- (6) наявність конструктивних змін у свідомості і діяльності принаймні одного із взаємодіючих суб'єктів під впливом іншого (інших);
- (7) суттєва міра узгодженості суперечливих інтересів, мотивів, установок і цінностей взаємодіючих суб'єктів.

Завдяки названим ознакам діалог виконує дві основні соціальні функції: по-перше, він являє собою універсальну форму трансляції соціокультурного досвіду; а по-друге, діалог є засобом взаємопорозуміння і кооперації соціальних суб'єктів, а отже, «механізмом» структурування соціуму.

Діалог відбувається в інституалізованій та неінституалізованій формах, які взаємно опосередковують одна одну. Інституалізація діалогових відносин відбувається у системах права і моралі конкретного суспільства, що визначають припустимі форми взаємодії соціальних суб'єктів, та системах освіти і засобів інформаційного обміну, що визначають базовий зміст діалогічних процесів у суспільстві завдяки трансляції соціокультурного досвіду. Неінституалізована форма діалогічних процесів має місце, насамперед, у сфері міжособистісного спілкування, а також у взаємодії між малими групами. Для неї є характерною конвенціалізація стереотипів і навичок діалогової взаємодії на основі усталених у даному суспільстві мовно-дискурсивних практик, культурних паттернів, етичних принципів і специфічних ментальних рис.

У рамках філософії діалог досліджується як універсальна форма утворення і трансляції екзистенційно-смыслового досвіду людини і спільноти, а також, зокрема, і як специфічний режим взаємодії соціальних суб'єктів, що актуалізується і проблематизується в умовах соціальних змін і соціальної кризи. Відповідно, щодо останнього аспекту варто застосовувати поняття *соціальний діалог*, під яким, згідно з Л. Сохань, розуміється «певна *ідеальна модель* раціонального регулювання соціальних суперечностей, що є найефективнішим за наявності

конкретних умов — громадянського суспільства, демократичного політичного устрою і соціально-правової держави» [9, с. 186]. Дослідження внутрішньої диференційованості масової свідомості в межах окремої соціальної групи, регіону, країни і великої цивілізаційної спільноти є необхідним для визначення причин, сфер і ступеня її внутрішньої конфліктності, а відтак, і розробки стратегій подолання останньої засобами соціального діалогу.

Відповідно, поняття «культура соціального діалогу» характеризує здатність соціальних суб'єктів до саморегуляції конфліктних і конфліктогенних ситуацій, що виникають у процесах їхньої взаємодії. Аналітичні критерії оцінки рівня культури соціального діалогу стосуються ступеня розвитку певних навичок подолання ситуацій взаємного непорозуміння і конфлікту, а також наявності ціннісних установок, що забезпечують відтворення цих навичок. У соціумах і групах із низьким рівнем культури соціального діалогу спеціального дослідження потребують специфічні «механізми» і стереотипи, що «блокують» і унеможливають діалог і взаємопорозуміння між індивідами та між різними соціальними групами. Зокрема, наприклад, потребує спеціального аналізу соціально-психологічний феномен «двійництва», відкритий О.О. Ухтомським. Теорія і практика аналізу соціального діалогу залишається малодослідженим проблемним полем, актуальним для сучасної соціальної філософії.

«Діалог культур» як соціально-філософське поняття означає сукупність процесів дифузії та інтерференції соціокультурних норм і цінностей між великими соціальними спільнотами, що призводить до трансформації їхніх внутрішніх характеристик, а у граничних випадках — до трансформації їхніх ідентичностей. Воно є протилежним поняттю культурної автаркії як стану самодостатності локальних спільнот, а також процесам підпорядкування і асиміляції однією спільнотою іншої (інших). У реальних ситуаціях взаємодії великих соціокультурних спільнот, як правило, має місце перехресчування та діалектичний зв'язок елементів діалогу та автаркії. Оскільки кожна соціокультурна спільнота виробляє механізми відтворення і захисту власної ідентичності, то діалогічна взаємодія з іншими спільнотами в першу чергу виникає як різновид адаптивної стратегії самозбереження. Утім, сягаючи певної критичної межі, процес діалогу набуває протилежної функції, запозичуючи елементи, які трансформують первісну ідентичність спільноти. З іншого боку, підпорядкування, а тим більше, поглинання однією спільнотою іншої (інших), як правило, не залишається без наслідків для першої, тією чи іншою мірою змінюючи її власні соціо-

культурні ознаки. Отже, процеси діалогу культур, і навпаки, культурної автаркії та монолітизму, а також їхньої конкретно-історичної взаємодії є суттєвими чинниками утворення нових соціальних спільнот та соціокультурних трансформацій. У соціально-гуманітарному дискурсі останніх десятиліть поняття «діалог культур» набуло ціннісно навантаженого значення, що часто ігнорує складність конкретних процесів боротьби культур за виживання або домінування. На противагу цій тенденції набуває актуальності конкретно-соціологічна інструменталізація та верифікація цього поняття як такого, що має як аналітичне, так і прогностичне значення.

Діалог у широкому, категоріальному смислі цього поняття — як процес міжсуб'єктного актуального відтворення досвіду людського буття у його різноманітних культурних формах — є однією з універсальїй соціального буття, що забезпечує його відтворюваність попри кінцевість життя і досвіду окремої людини. Універсалізм діалогу як певної «внутрішньої форми» соціальності, «всюдиприсутність» діалогічних процесів на всіх рівнях її самовідтворення визначає те, що в якості універсальїй діалог не є просто одним із соціальних феноменів серед інших, але, у відповідності до логіки конкретно-всезагального, є одним з її ідеально-смыслових принципів, що пронизує собою все буття соціальності як системи. П. Рікер у книзі «Сам як інший» вдається до аналізу глибинного аспекту становлення особистості, необхідним «механізмом» якої виявляється необхідність постійного *самоіншування*, яке фактично є нічим іншим як самотворенням *себе-як-іншого-собі*. За визначенням П. Рікера,

іншість не додається до самості ззовні [...], а належить до її внутрішнього сенсу й до онтологічного конституювання самості. [...] Я говорив [...] про розірване *Cogito*, щоб означити цю надзвичайну онтологічну ситуацію. Слід додати тепер, що вона створює об'єкт для *самого розрваного свідчення* в тому сенсі, в якому іншість, з'єднана з самістю, свідчить про себе лише в розрізнених досвідах, відповідно до різноманітності побутування іншості [7, с. 378-380].

Отже, тут йдеться про своєрідну внутрішню полісуб'єктність і внутрішній діалогізм людської свідомості, що визначає її здатність до соціальної взаємодії, а також має принципове значення для конституювання людської особистості.

Відомо, що у сучасній філософській і гуманітарній свідомості склалася традиція розуміння «діалогу» як ключового концепту постмодерної цивілізації, для якої є характерною відсутність «метанарацій», тобто загальноновизнаних базових способів інтерпретації реальності. Утім,

звертання до вихідного значення слова «діалог», що міститься у його етимології, показує, що в ньому немає навіть і натяку на будь-який релятивізм. Саме навпаки! У своєму первісному, етимологічному значенні слово «*δια-λογος*» насправді означає зовсім не «розмову двох», як чомусь думають у наш час, а «через-слово», «завдяки слову». Воно несе у собі особливий евристичний потенціал, бо не дає забути, що «діалог» первісно мислився не у контексті розрізнення суб'єктів взаємовідносин, але навпаки — в контексті їх *глибинної спільності* у межах єдиного простору інтерсуб'єктивного досвіду, *через* який тільки і можливе спілкування і взаєморозуміння людей з різними життєвими світами. Таке онтологічно первісне розуміння діалогу було концептуалізоване М.М. Бахтіним у метафорі «абсолютний третій», що означає той граничний смисловий горизонт «мене» та будь-якого «іншого», тільки завдяки наявності якого «я» з «іншим» взагалі *конститується* у якості *співвідносних суб'єктів*, здатних до взаємодії і взаєморозуміння. Таким чином, виявляється, що вихідний зміст цього слова фактично є прямо протилежним тому, що домінує у наш час.

Для соціальної філософії поява концепту «діалог» в структурі її власного теоретичного апарату має, на нашу думку, подвійний сенс. Перший, емпірично наочний, полягає у необхідності врахування світоглядного, а відтак, і культурного плюралізму сучасного соціуму, внаслідок якого претензія будь-якої культурної норми і цінності на всезагально-імперативний статус стає глибоко проблематизованою. Утім, це аж ніяк не означає, що такий статус остаточно втрачений — але він стає опосередкованим конкретно-діалогічною взаємодією особистостей, які потрапляють у ситуацію культурного конфлікту. Отже, концепт діалогу фіксує нову форму буття культурної свідомості, що *втратила апіорний характер* і радикально проблематизувалася. Застосування «діалогічного принципу» відповідає *новітньому модусу буття соціуму*.

Інший аспект має більш фундаментальний сенс і пов'язаний вже із буттєвими, сутнісними витоками культури як такої. На думку В.А. Малахова, поява концепту «діалог» є наслідком формування *постонтологічної парадигми* у розумінні людського буття і культури [5, с. 113]; в рамках цієї парадигми акцент зміщується на осмислення і реконструювання того первісного рівня міжсуб'єктної взаємодії, який визначає онтологію і конкретну структуру соціальності і суб'єктності як таких. Йдеться про первісну, до-буттєву зверненість до конкретного і разом з тим універсально-символічного «Ти» («вродженого Ти», за висловом М. Бубера [3, с. 43]), на якому ґрунтується сам феномен

культури як такої, незалежно від його подальшого змістовного (тобто, конкретно-буттєвого) «наповнення». Покладаючи межі світу нашого «Я», «вроджене Ти», з одного боку, о-цілісноє його, а з іншого — вказує на його несамодостатність. Отже, феномен первісної, «до-буттєвої» (В.А. Малахов) діалогічної зверненості до Іншого як «протоструктура» соціальності вимагає специфічної концептуалізації. Отже, концепт «діалог», таким чином, виступає як «граничне» поняття, яке означає принцип конституювання соціальності.

Названа «граничність» також пов'язана і з фундаментальним парадоксом, який можна сформулювати наступним чином. З одного боку, є аксіомою, що «справжня комунікація передбачає спільність, взаємну передачу внутрішнього досвіду» (Л. Льовенталь) [10, с. 336]. Утім, з іншого боку, Дж. Пітерс вказує, що

комунікація, у глибшому сенсі налагодження шляхів змістовного проведення часу з іншими, швидше є справою віри і ризику, ніж техніки і методу. [...] Зрозумілість повідомлень може не вести до кращих стосунків; ми можемо подобатися одне одному все менше, мірою того, як усе більше одне одного розуміємо [6, с. 40].

Таким чином, *комунікація як така із самого початку має сутнісно парадоксальний характер, оскільки є одночасно і формою у-спільнення, і формою індивідуалізації, автономізації людей та їхніх «життєвих світів»*. У свою чергу, філософема «Ти» означає справжню метафізичну таємницю, оскільки являє собою, з одного боку, онтологічну межу індивідуального суб'єкта («Я»), а з іншого — є єдиною реальністю, причетністю до якої цю межу долає, через яку відбувається справжнє трансцендування. «Ти», з одного боку, є гранично вимогливим для нашого «Я», оскільки останнє конститується і оцінюється як таке тільки у цьому відношенні — перед обличчям Іншого, як межа його власного світу. З іншого, воно в якості «Я» так само конститується і оцінюється іншим «Ти», а відтак, стає онтологічно залежним від нього, беззахисним перед ним у своїх найглибших буттєвих основах. Отже, *«діалог» як неklasична філософська категорія і фіксує це амбівалентне «коло» взаємовизначення особистісних світів*. Сутнісною ознакою того, що мовою філософії називається діалогом, є феномен *самоіншування суб'єкта, що у граничних випадках може ставати формою трансценденції і відповідного духовного досвіду*. Можна навіть сформулювати свого роду «основний закон діалогу» наступним чином: *діалог має місце там і тоді, де і коли зустріч з Іншим(ою) примушує нас поставитися до себе як до Іншого(ї) собі*. Це, у свою чергу, не дозволяє розуміти «діалог» лише як певний комунікативний режим, але

вимагає його більш глибокого тлумачення саме як *фундаментального вчинку, що конститує людську суб'єктність як таку*.

Парадоксальна природа діалогічних процесів визначає новітню тенденцію їхнього філософського дослідження. Зокрема, Дж. Пітерс пропонує наступну напівфілософську, напівліричну характеристику свого бачення цього феномену:

Найчудовіша річ у нашому контакті одне з одним полягає у вільному розсіюванні, а не у болісній спільності. На кінцеву марність наших спроб «комунікації» не варто скаржитися — це добра річ [...] визнання прекрасної іншості всього суцього без оплакування нашої нездатності проникнути у внутрішній світ. Завдання полягає у визнанні іншості, а не у переробці іншого за нашим образом і подобою. Ідеалом комунікації, за словами Адорно, мало би бути становище, за якого єдиним, що переживає неприємний факт нашої відмінності одне від одного, є насолода, яку ця відмінність робить можливою [6, с. 40].

Звичайно, спільність далеко не завжди буває «болісною», а розсіювання — «вільним»: такий досвід є граничним і притаманним, насамперед, цивілізації «его-центричних індивідів». Утім, висловлена автором базова ідея щодо фундаментального парадоксу діалогічної комунікації є, з нашої точки зору, цілком слушною. У свою чергу, очевидно, що окреслений «ідеал комунікації» чітко відповідає саме специфічному змісту концепту «діалог» у його категоріально-філософському значенні; а отже, більш звичний термін «комунікація» у цій ситуації вже є неадекватним.

Здатність соціального суб'єкта до взаємовизначення особистісних світів з іншими суб'єктами визначається як ступінь його «діалогічності». Діалогічність — це характеристика комунікативної компетенції соціального суб'єкта, що визначає ступінь його відкритості до нової інформації, до засвоєння альтернативних способів сприйняття соціальної реальності і альтернативних ціннісно-сміслових орієнтацій.

Діалогічність — когнітивна універсалія, яка дозволяє [...] підключити до особистісного сприйняття досвід думки, почуттів і оцінок інших людей. [...] Діалогічність лежить в основі мислення, визначення ієрархії цінностей і формування етичних категорій, що типологізують людське спілкування [8, с. 6].

Ступінь діалогічності соціального суб'єкта визначає рівень як його соціальної адаптивності, так і його соціальної креативності, тобто його здатності до активного засвоєння та трансляції соціокультурного досвіду, до утворення нових і ефективних соціальних груп у різних сферах діяльності. Основними чинниками формування діалогізму як

позитивної характеристики соціального суб'єкта є його ефективна соціалізація, що передбачає засвоєння якомога ширшого соціокультурного досвіду, що може бути актуалізованим для взаємопорозуміння з іншими, а також актуальне перебування у різноманітних і багаторівневих міжгрупових і міжособистісних стосунках, що формують і підтримують навички діалогічного спілкування.

Протилежністю діалогізму є «монологізм» соціальних суб'єктів, який є наслідком атомізації соціальної структури, «замикання» окремих її елементів у рамках власних штучно відокремлених осередків (субкультурних, професійних, етнічних, конфесійних, сімейних тощо). Внаслідок цього таке атомізоване суспільство втрачає здатність до самоорганізації, ефективного самоуправління, до збереження і відтворення загальнозначущих соціокультурних традицій. Формується специфічний соціокультурний тип людини, для якого є притаманним монологічне сприйняття локальних норм, стереотипів і ціннісних орієнтацій власного життєвого світу в якості начебто «універсальних» і безальтернативних, внаслідок чого всі інші сприймаються нею як аномальні, а відтак, для цього типу людини стає неможливою адекватна взаємодія з представниками інших локальних спільнот і навіть суспільством в цілому. Цей тип у античній Греції отримав назву *ἰδιώτης* (*idiotes*) — це слово одночасно означало і приватну людину (воно походить від *idioteia* — приватне життя), і невігласа, «ідіота» у сучасному значенні, — тобто невігластво, нездатність до спільної діяльності, розумілися саме як наслідок замкненого, суто приватного, атомізованого життя, без широкого і відкритого спілкування та взаємодії з іншими людьми. Отже, ступінь внутрішньої відкритості суспільства, наявність у ньому розвинених діалогічних «механізмів», які не дозволяють атомізуватися, замикатися у собі окремим суб'єктам та локальним спільнотам є як важливою умовою його самозбереження, так і головною соціальною передумовою формування розвиненої особистості. Тому діалогізм слід розглядати як одну з універсальних якісних характеристик загальної розвиненості соціальних суб'єктів різних рівнів (індивідів і груп) та суспільства в цілому.

Граничним проявом соціального діалогізму є досліджувана В.С. Біблером «діалогіка розуму, що пізнає», суть якої полягає в дослідженні взаємодії-діалогу різних «логік», що склалися в різні культурні епохи та в різних сферах мислення. Метою такого дослідження було «поняттєве відтворення поза-поняттєвого, поза-логічного буття, буття немислимого, яке дає початок думки» [2, с. 9]. Утім, презумпція плюралізму «логік» можлива лише в тому випадку, якщо абстрагу-

ватися від принципу універсальної діалектичної закономірності буття, але виходити з факту множинності свідомостей та поліморфізму самої свідомості — тобто саме з тієї схеми, в основі якої лежить модель «Я»-«Ти»-відношення. Своєрідна «діалогіка» «Я»-«Ти»-відношень є саме тим «граничним» випадком діалектики Універсуму, в якому сама людська особистість може діалектично мислитись як онтологічно «невичерпний» феномен, по відношенню до якого діє принцип незводимості до будь-яких визначень. У цьому сенсі «діалогіка» виявляється певним «викликом» діалектиці, підштовхуючи останню до спеціального засвоєння особливої сфери особистісного буття, осягнення якої в формах всезагальної діалектичної закономірності є необхідним чином опосередкованим інтуїтивним осягненням її унікальності та незавершеності.

Отже, проведений короткий аналіз поставленої проблеми дозволяє зробити наступні узагальнюючі висновки:

- (1) внутрішня полісуб'єктність і внутрішній діалогізм людської свідомості визначає її здатність до складної соціальної взаємодії, що розвивається;
- (2) концепт «діалог» виступає як «граничне» поняття, яке означає принцип конституювання соціальності;
- (3) здатність соціального суб'єкта до взаємовизначення особистісних світів з іншими суб'єктами (згідно з парадоксом «самоіншчування») визначає ступінь його «діалогічності»;
- (4) людська особистість є онтологічно «невичерпним» феноменом, пізнання якого опосередкованим інтуїтивним осягненням її унікальності та незавершеності, зокрема, в рамках «Я»-«Ти»-відношень.

Бібліографія

- [1] Балабанова Н., Жуков В., Пилипенко В. Социальный диалог. Социальное партнерство. Социальное государство. — К.: Изд. Академии труда и социальных отношений, 2002.
- [2] Библер В.С. От наукоучения — к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. — М.: Политиздат, 1991.

- [3] Бубер М. Я и Ты // Бубер М. Два образа веры. — М. : АСТ, 1999. — С. 24-121.
- [4] Ильенков Э.В. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении. — М. : РОСПЭН, 1997.
- [5] Малахов В.А. По той бік опозиції етосу і моралі: постонтологічні аспекти моральності // Етос і мораль у сучасному світі. — К. : ПАРАПАН, 2004. — С. 109-123.
- [6] Пітерс Дж.Д. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації. — К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004.
- [7] Рикер П. Сам як інший. — К. : Дух і Літера, 2000.
- [8] Синельникова Л.Н. Диалог как способ расширения идентификаций // Диалог культур в аспекте проблем обучения в высшей школе. — Луганськ : Вид. ЛНУ, 2001. — С. 3-11.
- [9] Сохань Л. Діалог і партнерство в суспільстві, що трансформується // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 1. — С. 185-188.
- [10] Lowenthal L. Communication and humanitas // The Human Dialogue: Perspectives on Communication / Ed. Floyd W. Matson and Ashley Montagu. — New York : Free Press, 1967. — P. 312-354.

Надійшла до редакції 12 березня 2012 р.